

רוב המאמרים בחוברת משולשת והגיגית זו של פעמים עוסקים בנושא תמונה כטקסט, ומציגים התבוננויות מזוויות שונות בדימויים ובמוצגים חזותיים של קהילות ישראל במזרח. בפתח החוברת מאמר על טקסט עתיר דימויים – שירו של משה סרטל 'אבן אחת ששמתו מן שיש מרמרה', המתאר מסע שיבה דמוי חלום של הדובר בשיר אל עיר הולדתו וילדותו, אסתאנבול. רתם פרגר-וגנר מתחקה אחר האופן שבו מיטלטל השיר בין זיכרון והחייאה של מראות וקולות מחיי קהילת יהודי אסתאנבול לבין הכרה באבדנה, ומאירה את האופן שבו יוצר סרטל שפת קינה יהודית חדשה, שמהדהדים בה פסוקי אבל וחורבן מהמקרא ואילך ובה בעת היא חידתית ופרטית.

ד"ר רתם פרגר-וגנר מלמדת בתכנית למחקר תרבות הילד והנוער באוניברסיטת תל-אביב ובחוג לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה.

rotemwagner@gmail.com

העיתון המצויר (המצולם) *L'Avenir Illustré* יצא לאור בצרפתית בקזבלנקה בשנים 1926-1940. ייחודו של העיתון בכך שראה חשיבות במסר החזותי, ועל כן הקצה בכל גיליון עמודים שלמים לתצלומים שלוו בטקסטים קצרים. דוד גג' בוחן במאמרו את המסרים החזותיים כפי שעוצבו על ידי הצלמים, נערכו על ידי מערכת העיתון, ונראו בעיני הקוראים. מטרתו של הניתוח במאמר לחשוף את האידאולוגיה ואת תפיסות העולם של חברי המערכת ואת המסרים המודעים או הבלתי מודעים שניסה העיתון להעביר לקהל קוראיו. המאמר מתרכז בשלוש קבוצות של ייצוגים חזותיים: דיוקנאות, תצלומים מארץ-ישראל ותצלומים מחיי הקהילות היהודיות במרוקו.

דוד גג' הוא תלמיד מחקר במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.

davidgedg@gmail.com

סיפור חייו של דוד ערוסי, הצלם היהודי הראשון בתימן, הוא ללא ספק חריג וסגוני. מנשה ענזי משרטט את מסלול חייו המפתיע, הפותח צוהר לקהילה התימנית הצענעאנית בעיר מוצאה ובשלוחותיה בירושלים ובמצרים. הגילויים החדשים מלמדים על חייו של יהודי תימני שפעל בשולי החברה היהודית המסורתית. המאמר בוחן את סוגיית אי התקבלותו בחברה היהודית בצנעא ובירושלים מתוך דיון בשלושה מעגלים: חייו האישיים; ההקשר הפוליטי שבו פעל וכישלונה של האופצייה העות'מאנית בתימן; היחס אל התצלומים ואל הצלמים בתימן.

ד"ר מנשה ענזי מלמד במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

menashe.anzi@gmail.com

מאמרו של חן ברם עוסק במפגש בין יהודי קווקז לציונות ואת הדימויים ששימשו ושממשים במפגש זה, וביניהם תמונת הצירים של יהודי הקווקז לקונגרס הציוני הרביעי עם בנימין זאב הרצל. לתמונה זו מעמד חשוב בקרב בני הקהילה בעבר ובהווה, אף שהפעילים בני הקהילה יודעים שהיא פוטומונטז'. המאמר בוחן פרדוקס זה, ומציע לראות בתמונה אותנטיות מסוג שונה – כוחה נובע מהאופן שבו היא מאתגרת את השיח הלאומי הקונוונציונלי, ומדגישה כי זהות קווקזית, המתבטאת בלבושם של הצירים, וזהות ציונית, יכולות לדור בכפיפה אחת.

ד"ר חן ברם הוא אנתרופולוג והיסטוריון חברתי, עמית מחקר במכון טרומן לחקר השלום באוניברסיטה העברית, מלמד באוניברסיטה העברית ובמכללת הדסה.

chen.bram@mail.huji.ac.il

נחם אילן דן בתמונת מחזור של שמונה תלמידות כיתה יא ב'תיכון אחדות' (Unity High School) הבריטי בח'רטום בשנת 1948; חמש מהן נוצריות (משלוש כנסיות), שתיים מוסלמיות ויהודייה אחת.

המחבר מנתח את המידע הגלוי שיש בתצלום ואת המידע הסמוי והמוסתר, ומתוך כך מתבונן באופי השלטון הקולוניאליסטי והאימפריאליסטי של הבריטים ובמשמעות התרבותית של התצלום.
פרופ' נחם אילן עומד בראש בית הספר ליהדות בקריה האקדמית אונו – קמפוס ירושלים.
nahem.ilan@gmail.com

נדיר מאוד למצוא בין כ-20,000 התצלומים המתעדים את לבושן ואורחות חייהן של קהילות ישראל, והנמצאים בארכיון מוזאון ישראל בירושלים, תצלומים רבים של אישה אחת בלבד, אך יש באוסף זה כמה וכמה תצלומים של דבורה דוידוף, שבאה לירושלים בשנת 1929 מטשקנט שבאוזבקיסטן דרך מוסקווה. לדעת נעם ברעם-בן-יוסף התצלומים משקפים לא רק את התקופות והמאורעות החשובים בחייה, אלא גם את השינויים התרבותיים שחלו באזור, ושכמובן באו לידי ביטוי בין השאר בלבוש ובאפנה של אנשי בוכרה, אוזבקיסטן ורוסיה. על כן התצלומים הם גם כלי רב חשיבות להבנת אוסף התלבושות של הקהילות השונות הנמצא במוזאון.

נעם ברעם-בן-יוסף היא אוצרת בכירה לאתנוגרפיה באגף לאמנות ותרבות יהודית במוזאון ישראל בירושלים.
noambe@imj.org.il

מאמרה של נינה פינטור-אבקסיס סוקר את התמורות שחלו בטקס הנוצ'ה דה פניוס, ערב הכלה (החינה), הקודם לטקס הנישואים בקרב יהודי טיטואן שבצפון מרוקו, כפי שהן משתקפות מתצלומים ומציורים המספקים מידע על מראה העבר ועל בסיס עבודת שדה. במאמר עולים היבטים של צילום בתהליך הטקסי, נבחנת התבוננות בתמונות כחפצים ביוגרפיים, ונדונות סוגיות שבתחומי חקר הפולקלור, כגון תרבות חומרית, גיבוש זהות, ייצוג והזדהות עמה ומקומה של שפת הקהילה, החפתייה, הספרדית-היהודית שדבורה באזור צפון מרוקו, במסגרת הטקסית.

ד"ר נינה פינטו־אבקסיס חוקרת במכון לחקר הלאדינו על שם סלטי, אוניברסיטת בראילן ובאוניברסיטה הפתוחה.

pintonina@hotmail.com

מבט מיקרוסקופי בפרות הסקר של בתי העלמין היהודיים באסתאנבול משמש את מינה רוזן כדי לבחון את תרבותם של יהודי הבירה מן המעמד העליון במאה השמונה עשרה. מוקד המחקר הוא מצבותיהן המפוארות והמושקעות ביותר של נשי המעמד הזה. בחינת הארכיטקטורה של המצבות, עיטוריהן וכתובותיהן בגישה רב תחומית, המשלבת היסטוריה של האמנות, מדעי היהדות, היסטוריה עות'מאנית ומדעי החברה, זורה אור חדש על הקשר בין עולמם של החיים לתפיסתם את המוות, ובמיוחד על דרכי ההעברה של ביטויי התרבות האנושית לאורך הדורות ובין חברות ודתות שונות. פרופ' מינה רוזן מלמדת בחוג לתולדות ישראל, אוניברסיטת חיפה.

minna.rozen@gmail.com

מאמרה של הדר פלדמן־סמט מתמקד ברישומי ילדים ששורבטו על דפי קובץ מזמורים שבתאיים (כתב־יד ירושלים, מכון בן־צבי 2270), ושלא נזכרו עד כה במחקר. תיארוך הרישומים והבנת ההקשר שבו התאפשר רישומם פותחים פתח להתחקות אחר השלבים השונים בתולדות כתב־היד ובתולדות קהילת ה'מאמינים' השבתאים מסלוניקי בתקופה רבת תהפוכות במחצית הראשונה של המאה העשרים.

הדר פלדמן־סמט היא תלמידת מחקר בבית ספר ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל ללימודים מתקדמים במדעי הרוח ובחוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.

hadarfeldman@hotmail.com

עד לאחרונה הוצגו תרשימים קבליים בעיקר לקישוט ספרות מחקרית ולא כמושאים למחקר עצמו. יוסף חיות

מעלה במאמרו שאלות יסוד הנוגעות לחקר החומרים החזותיים הקבליים, תוך כדי עיון בתרשים לוריאני מוקדם. איך ניתן לעמוד על משמעותם של תרשימים קבליים? מדוע הוסיפו מקובלים תרשימים לחיבוריהם? מה מעמדם האפיסטמי של תרשימים אלה, ומה אופיו של הידע שהם היו אמורים לצייר-להמחיש? ד"ר יוסף חיות מלמד בחוג לתולדות ישראל ובמרכז לחקר התרבות היהודית, אוניברסיטת חיפה.
chajes11@gmail.com

מאמרו של אליעזר באומגרטן עוסק בשני אילנות קבלה שיצר ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל). המאמר בוחן את התפקיד המרכזי של הביטוי החזותי בעולמו ההגותי של רמח"ל, ומציג את האילנות כחלק מתמונה רחבה של תפקיד הביטוי החזותי בשיח הקבלי בכלל והשבתאי בפרט בתקופה זו. רמח"ל הציב במרכז הפעילות הקבלית את המקובל הרואה את העולמות העליונים, ומולו את המקובלים המנסים לשחזר ראייה זו. פעולת השחזור נעשית בעזרת פרשנות או בעזרת הממד החזותי של האילן הקבלי. הדבר מסביר כיצד האילן משמש ככלי לפעילות קבלית-נבואית ואת השיח סביב הגשמת האל שהתפתח בחוגו של רמח"ל. ד"ר אליעזר באומגרטן מלמד בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה.
eliezer.baumgarten@gmail.com

בשנים האחרונות התעוררה במחקר התעניינות בזהות המדומיינת של היהודים בתור בני אצולה ואבירים כפי שהיא מופיעה בטקסטים יהודיים ובאמנות היהודית מימי הביניים. מאמרה של שרה אופנברג דן בהבחנה החזותית והרעיונית שבין לוחמים אלימים לבין הפן החיובי של האבירות, באמצעות מקרה בוחן של איורים מהגדה לפסח שנכתבה ואוירה בקטלוגיה בשליש הראשון של המאה הארבע עשרה, ושמכונה הגדת ברצלונה.

ד"ר שרה אופנברג מלמדת במחלקה לאמנות
באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
offenbergs@gmail.com

הפירוש שכתב הרמב"ם לששת סדרי המשנה שרד בארבעה כרכים. שניים מהם שמורים בספריית בודלי באוקספורד, ושניים רכש בשעתו בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (היום הספרייה הלאומית של ישראל). במאמרה של עדנה אנגל נעשה ניסיון לאיש את דעתם של חוקרים שכתב-היד הזה הוא אוטוגרף של הרמב"ם על ידי נימוקים פלאוגרפיים חדשים, הנוספים על אלה הידועים כבר. כדי לבסס דעה זו מוינו לפי קריטריונים פלאוגרפיים כתיבות הרמב"ם במאות קטעים מגניזת קהיר אשר זוהו בוודאות כאוטוגרפים שלו, ונבחנה ההשתנות הכרונולוגית של כתיבותיו. ד"ר עדנה אנגל היא חוקרת בכירה במפעל הפלאוגרפיה העברית בירושלים ומתמחה בחקר כתבים עבריים מימי הביניים.

edna.engel@mail.huji.ac.il

מאמרה של החוקרת המנוחה אילנה ששון עוסק בתפיסתו של הפרשן הקראי יפת בן עלי – שפעל במחצית השנייה של המאה העשירית, בירושלים – את חיבור ספרי משלי ועריכתו. יפת ראה בשלמה המלך את המחבר העיקרי של הספר, אך לשיטתו חלק מהדברים בספר מוצאם בדברי הנביאים והאבות שקדמו לשלמה, והוא אף ייחס לפחות קטע אחד לכת-שבע, אם למואל-שלמה. יפת סבר כי שלמה מסר תחילה את דבריו בעל-פה, ושפעולות הכתיבה, האיסוף והעריכה של הספר נעשו מאוחר יותר על ידי עורך/עורכים (מְדַבְּרִים/מְדַבְּרִינָן), שהוא זיהה עם הנביאים שחיו בימי המלך חזקיה, ואשר אספו את החומר בהשראה אלוהית. רעיונות כאלו בנושאי כתיבה, עריכה, ארגון וכינוס של הטקסטים המקראיים היו פריצת דרך שעשו הפרשנים הקראים אשר העזו לנתח לעומק את הטקסט המקראי ולהסיק מסקנות רדיקליות בשאלות של התגבשות, איסוף, עריכה ומסירה של המקרא.

ד"ר אילנה ששון ז"ל, שנפטרה לאחרונה, הייתה עמיתת מחקר בפרויקט 'ביבליה ערבקה' באוניברסיטת תל-אביב, ולימדה בבית המדרש לרבנים בני-יורק (Jewish Theological Seminary) ובאוניברסיטת הלב הקדוש בקונטיקט (Sacred Heart University). המערכת מודה לפרופ' מאירה פוליאק על טיפולה המסור במאמר.

מאמרו של יונתן מאיר עוסק בסיפורים המזרח אירופיים הגנוזים בספר 'מעשה צדיקים' מאת אברהם כלפון מטריפולי (האבר"ך, 1735-1819). בכתב-יד זה נרשמו סיפורים מוקדמים אחדים על הבעש"ט, על ר' יעקב יוסף מפולנאה ועל דמויות אחרות ממזרח אירופה. אלו מעשיות שסיפרו תלמידי חכמים נודדים ושד"רים במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה, ושהתגלגלו לפתחו של כלפון, ויש בהן לגלות טפח מהעברת מעשיות בעל-פה בתקופה זו. כלפון היה הראשון שהעלה על הכתב סיפורים רבים ששמע, סיפורים שהלכו ונדפסו בנוסחים שונים לאורך המאה התשע עשרה. ייחודו של הקובץ אם כן בראשוניותו, בכך שהוא עומד בנקודת זמן קריטית – קודם לגל הדפסת ספרות השבחים החסידית – ובמקום קריטי, שאפשר לו ללקט סיפורים ממרחבים גאוגרפיים שונים. גם אם מועטים כאן הסיפורים הישירים על הבעש"ט יש במעשיות המזרח אירופיות שבקובץ זה ללמד לא מעט על הדרך שבה סופרו סיפורים על דמויות חסידיות בשלבים מוקדמים ועל המרחב הגאוגרפי הפתוח של גלגול סיפורים בעל-פה.

פרופ' יונתן מאיר מלמד במחלקה למחשבת ישראל על שם גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
meirj@bgu.ac.il

תמר אלכסנדר מעיינת במאמרה בסיפורי שבחים, כולל סיפורים אישיים וממוראטים, שנרשמו מפי בני הקבוצה הגאורגית בישראל. המאמר מתמקד ברב בן-ציון אפרימשווילי וברב יעקב דברהשווילי, שכל אחד מהם

מייצג טיפוס שונה של מנהיג דתי: ר' יעקב עיקר כוחו בדרשות, ואילו ר' בן-ציון – בריפוי ובעשיית נסים. הסיפורים מתחלקים לשתי קטגוריות בסיסיות: סיפורים שהם עצמם סיפרו, ואלו סיפורי זיכרונות, וסיפורים שסופרו עליהם, ואלו סיפורי שבח. הסיפורים הם חלק מן הזוהר האתנית ומקור לגאווה קבוצתית. הם באים לקדם ולפאר את הדמות, את הדימוי של הקבוצה, את ערכי התרבות היהודית ואת ערכי הקבוצה. תמר אלכסנדר היא פרופ' אמריטה במחלקה לספרות עברית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

talex@bgu.ac.il

עוד בחוברת סקירה מאת ד"ר יצחק בצלאל, העורך המייסד של 'פעמים', על ספרו של אריה אליסף שכונת הבוכארים.

עם הופעת למעלה ממאה וחמישים גיליונות של 'פעמים' מבקשת המערכת להודות לאנשי המקצוע המסורים שאפשרו את הופעתו של כתב העת לאורך השנים – עורכי המשנה: מיכאל גלצר (גיליונות 2-136) ויאיר עדיאל; אנשי משרד החינוך: אליעזר שמואלי, אברהם חיים, נסים יושע, אברהם עודד-כהן, יאיר עודד ארי, אורה מלמד, צבי גיל, שלמה ונטורה, משה זעפרני, ד"ר יצחק יצחקי; השופטים המלומדים והקפדנים של המאמרים; אנשי הלשון: עדו אבינרי, צביה זמירי, רמה זוטא, טובה גורל, ישראל חזני, ורדה לנרד, יעקב חסון, דפנה לביא, שלומית משולם; המעצבים והגרפיקאים: פיני, מרגלית בסן, נעמי אלטרין, סטודיו ארד-יאירי, אדום עיצוב גרפי, יובל סער, ונעם שכטר. שלמי תודה גם למדפיסים: קרן אור – דוד קדוש, דפוס קואפרטיב אחוה, דעץ, ארט פלוס; לשרית נוי, הרכזת המנהלית של מכון בן-צבי; לתחקירני התמונות: אפרת אסף-שפירא, אביגיל בן-שמחון, ניר אורטל, אביה שמש, מיכל שטרנטל. ועל הכול תודה לקוראים הנאמנים של כתב-העת, המלווים אותו בדבקות כבר שלושים וחמש שנים.

אבריאל בר-לבב

פְּרַמְרָה, יָם פְּרַמְרָה עוֹלָה עַל גְּדוֹתָיו
 מִתּוֹךְ לְבִי וַיִּזְרַד עַל פָּנַי, כָּחַל
 כָּחַל כְּדַגְנֵי־זֵית.

שָׁקַם מִתּוֹךְ לְבִי אָדָם וְאָמַר, נֹאכַל
 וְנִשְׁתַּח וְנִשְׁטַח וְנִגְלָה.
 וְאָמַרְתִּי לוֹ,

נֹאכַל וְנִשְׁתַּח וְנִשְׁטַח וְנִגְלָה עַל מִי
 פְּרַמְרָה. נֹאכַל וְנִשְׁתַּח
 וְנִשְׁטַח וְנִגְלָה.

וְנִתַּתִּי לוֹ יָדַי לְסַמְכוֹ, וְהִנַּחְתִּי יָדַי
 עַל כַּתְּפָיו לְסַמְכוֹ, וְעָלוּ וּבָאוּ
 בְלֶם מִתּוֹךְ לְבִי

לְהִטִּיל עָלַי אֵימָה יִתְרָה וְתַתְּהוֹן
 שְׂאִינִי יָכוֹל לַעֲמֹד בָּהֶם.
 [...]

לכבוד גיליון חגיגי זה, שכותרתו: 'תמונה כטקסט',
 בחרנו הפעם כדימוי לעטיפה טקסט. אלו שורות
 הפתיחה מתוך שירו של משה סרטל 'אבן אחת ששמת
 מן שיש מרמרה', בעיצובו של נעם שכטר.

העיצוב הטיפוגרפי יצא מתוך תבנית השירה המוכרת
 של בית, משך החוצה את תחילתן של השורות, והעצים
 את הקריאה הריתמית של השיר. במקום צללית רציפה
 ויציבה מתקבלות שורות בודדות, המשייטות תוך כדי
 הקריאה, כמו קצף על אדוות גלים.

האותיות הן 'גרטה טקסט', כתב חדש שעיצבה מיכל
 סהר. זהו כתב דמוי איטליק, כלומר כזה היוצא
 מהאנגרייה של כתב היד, להבדיל מאותיות הדפוס
 הפורמליות. האופי הרהוט של הכתב הצר והנטוי מחדד
 את ההיבט האנושי והאישי של מילות השיר, ומדגיש
 את הארעיות של המבע האקוסטי.

צבע הרקע הוא ירוק טיל (Teal) הנוצר מערבוב של כחול לירוק. הצבע מייצג טווח שבין צבע ים (טורקיז) לגלזורה של קרמיקה (ורדיאן), אצבוע בין טבע לתרבות.

נעם שכטר הוא מעצב גרפי המתמחה בעיצוב דברי דפוס, בעיקר ספרי אמנות, ואחראי לתפיסה הגרפית של 'פעמים'. הוא מתמחה בטיפוגרפיה עברית ובמערכים רב לשוניים. בעבודותיו הוא מפעיל את המתח בין שני טיפוסים שונים של קריאה – חזותית וטקסטואלית – כדי לאפשר קריאה פוליפונית בתוך הפורמט הליניארי של הספר. הוא תלמיד מחקר בלימודי תרבות באוניברסיטה העברית בירושלים וחבר סגל במחלקה לתקשורת חזותית באקדמיה לאמנות ולעיצוב בצלאל.